

UDK 821.163.42-193.2
929 Bošković, B. "1699/1770"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 10. veljače 2003.

Epigrami Bara Boškovića

Tamara Turtković

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

Dvadeset i osam, dosad neobjavljenih epigrama isusovca i književnika 18. stoljeća Bara Boškovića sačuvano je u trima različitim zbirkama i trima različitim prijepisima. Osim opisa rukopisa i formalnih obilježja epigrama, epigrami se mogu analizirati s tri različita aspekta. Tematski se dijele na dvije skupine: epigrami s religioznom tematikom čine prvu, veću skupinu, a skoptički su epigrami manji dio opusa. Zanimljivo je u Boškovićevim epigramima uočiti utjecaje pojedinih klasičnih autora, a s obzirom na to da je Baro Bošković kao profesor retorike vrsno vladao retoričkom vještinom, moguće je proučiti kako je to umijeće primijenio, upotrebljavajući antičke figure i trope, i u sastavljanju epigrama.

Književni opus Bara Boškovića, hrvatskog isusovca i književnika iz 18. st., tek je djelomično objavljen i poznat, napose i zato što je Baro Bošković spalio sve svoje pjesme prije smrti, očito ne želeći da budu objavljene. Sačuvana su tri različita prijepisa njegovih pjesama u tri zbirke. Prvi prijepis čuva se u Arhivu Male braće u Dubrovniku (rukopis 1351), drugi u Državnom arhivu u Dubrovniku (rkp. XXI b-33) i treći u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (R3233). Iako je Bošković najpoznatiji po pastoralno-seljačkim, religioznim i ljubavnim pjesmama, odnosno po elegijama i eklogama, u njegovu književnu djelatnost ulaze i epigrami. Dvadeset i osam epigrama sačuvano je u sve tri spomenute zbirke, a razlike među rukopisima vrlo su malene. U rukopisu koji se čuva u Zagrebu epigrami su svrstani među *carmina inedita* (str. 60-72), jednako kao i u rukopisu Arhiva Male braće (str. 48-59), i u istom redoslijedu. U trećem rukopisu dvadeset osam epigrama nije poredano jedan za drugim, nego su raspoređeni po čitavu rukopisu, a ne zadržavaju niti isti slijed kao epigrami u dvjema spomenutim zbirkama. Svi su epigrami napisani u karakterističnom elegijskom distihu. Najveći broj epigrama (trinaest) sastoji se od četiri dvostiha, sedam se epigrama sastoji od tri dvostiha, šest epigrama ima pet dvostihova, a po jedan se epigram sastoji od dva ili samo jednog dvostiha. Broj distiha nepodudaran je samo u šesnaestom epigramu u jednom od prijepisa: naime, taj epigram u rukopisu NSK ima jedan dvostih manje (sastoji se od osam umjesto od deset stihova) nego u ostala dva prijepisa, pa je očito da je prepisivač ta dva stiha nenamjerno izostavio. U rukopisima NSK i Arhiva Male braće svaki epigram ima i podnaslov, koji upućuje na sadržaj epigrama, a pridružio ih je epigramima sam autor; u rukopisu Državnog arhiva (u kojem se prepoznaju ruke dvaju različitih prepisivača) poneki epigrami i nemaju podnaslov. Ostale razlike među rukopisima ponajviše su u grafiji (*ae/oe*), a ponekad postoje razlike i u uporabi nekih riječi, no one ne mijenjaju bitno sadržaj epigrama.

Prema temama i motivima epigrami se mogu podijeliti u dvije velike skupine: epigrame s religioznom tematikom i epigrame satiričkog, skoptičkog karaktera. U većini religioznih epigrama tematika je preuzeta iz *Biblije* (motivi su preuzeti iz *Starog zavjeta*, ili, češće, iz *Novog zavjeta*), a nekoliko je epigrama posvećeno i svecima (Franji Ksaverskom i Svetom Aleksiju). Najveći broj epigrama kao temu obrađuje neki biblijski motiv, što je i razumljivo za razdoblje u kojem je stvarao Baro Bošković. Osim toga Bošković je već s petnaest godina pristupio isusovcima, a većinu života proveo je u Italiji kao profesor humanistike, filozofije i teologije u isusovačkim kolegijima.¹

Također se može primijetiti da postoji i neka povezanost među epigramima (najčešće među dva, a ponekad i među više njih), odnosno da Baro Bošković u više epigrama obrađuje istu temu, uzimajući kao izvor određeno mjesto iz *Biblije*. Prva dva epigrama opisuju prikazanje Isusa Krista u jeruzalemskom hramu i Šimunovu smrt. Prvi motiv (*Virgo Parens Divinum Infantem in Templo offert*) opisan je u Evanđelju po Luki (2, 22-24). I motiv drugog epigrama - Šimunova smrt (*Simeon accepto in ulnas Deo Puero moritur*) - obrađen je u nastavku istog evanđelja (*Lk*, 2, 25-32).

Treći, četvrti, peti, šesti i sedmi epigram obrađuju sličan motiv i tematski su povezani: betlehemska zvijezda vodila je kraljeve (mage) s Istoka do mjesta Kristova rođenja. Taj je motiv preuzet iz Evanđelja po Mateju (*Mt*, 2, 1 i dalje). Rođenje Isusa Krista opisano je vrlo kratko u kanonskim evanđeljima (*Mt*, 1,25 i 2,1 i *Lk*, 2, 1-7), a kao izvor za ikonografiju Kristova rođenja vrlo su se često koristila i apokrifna evanđelja (Jakovljevo protoevanđelje 18-20 i Pseudomatejevo evanđelje 13), odakle je i preuzet motiv rođenja u spilji (*cf.* B.B. 3, 7), te svjetlosti koja se tamo pojavljuje (*cf.* B.B. 3,8).² U sedmom je epigramu poklonstvo sveta tri kralja dovedeno u određen odnos s nekim događajima iz povijesti antičkog Rima (opisan je, na primjer, događaj iz 105. g. pr. Kr., kad konzul Gaj Marije dovodi, nakon uspješnog ratovanja, u trijumfu u Rim numidskog kralja Jugurtu i pogubljuje ga). Osmi i deveti epigram ponovo opisuju prikazanje Isusa Krista u hramu te obred Bogorodičina čišćenja nakon poroda (*purificatio*), što je opisano u već spomenutom odlomku Evanđelja po Luki (*Lk*, 2, 22-40). U devetom epigramu Bogorodica se uspoređuje s Evom, a to je u skladu s njezinim nazivom "druga Eva", u kojem je sadržana uloga koju joj je namijenila Crkva - ona je bila predodređena da ljudskom rodu donese izbavljenje od "Evina grijeha". Usporedba Djevice Marije s ljljanom (*cf.* B.B. 8,1) motiv je preuzet iz Pjesme nad pjesmama (*Pj*, 2,2 - *Lilium inter spinas*), a poznato je da je ljljan znak čistoće i simbol Bogorodice.

U prvih devet epigrama Isus Krist prikazan je uvijek kao dijete, a to je vidljivo ili iz termina koje pjesnik upotrebljava (*divinus infans* 1; *puer* 1,1; 2; 7,7; *infans* 3; *natus* 9,5) ili iz konteksta (poznato je da sveta tri kralja dolaze u poklonstvo tek rođenom Kristu - *cf.* B.B. 6 itd.), a Bogorodica se uvijek pojavljuje u ulozi njegove majke - blažene djevice (*Virgo Parens* 1; *Deipara* 8; *Virgo Parens* 9; *Beata Virgo* i *Sacra Mater* 12; *Genitrix* 1, 9.). Rođenje Isusa Krista metaforički je prikazano kao pojava svjetlosti (*cf.* B.B. 4,5 i 6), a i sam se Isus uspoređuje sa zvijezdom ili svjetlošću (*cf.* B.B. 4). U prvom epigramu Bogorodica simbolizira i zemlju koja okrenuta nebu postaje preobraženom zemljom, odnosno zemljom svjetlosti. U kršćanstvu ona predstavlja most između zemaljskog i nebeskog, a na potvrdu zemlje kao simbola majčina tijela može

¹ Za biografiju Bara Boškovića *cf.* *Hrvatski biografski leksikon*, II, s. v., str. 189.-190. (Miljenko Foretić), Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 1989.

² *Cf. Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, s. v. Rođenje Kristovo, str. 510. sqq., Sveučilišna naklada Liber - Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985.

se naići i u svim velikim mitološkim sustavima - naime, sve su velike majke božje bile božje plodnosti.³

Dijete, i to ne bilo koje dijete, nego Isus Krist, odnosno Bambin, kako se Božje dijete naziva u hrvatskoj književnosti tog razdoblja, motiv je koji se u tom periodu vrlo često pojavljuje u pjesništvu, pa nije čudo da ga obrađuje i Baro Bošković. Iz korespondencije Anice Bošković doznajemo da je obitelj Bošković u svojoj kući imala kipić Bambina, koji je bio poznat u cijelom gradu i pred kojim su se članovi obitelji svakodnevno molili.⁴ I glasoviti suvremenik Bara Boškovića - Rajmund Kunić - u svojem ciklusu "Epigrammata sacra" pisao je epigrame o malom Isusu.⁵

Sljedeći tematski ciklus (epigrami četrnaest, petnaest i šesnaest) također je posvećen Isusu Kristu, ali ne više kao djetetu, nego kao mučeniku razapetom na križu. U dva epigrama pjesnik napada Longina, po predaji rimskog vojnika koji je probo Kristov bok kopljem, a zatim povikao: *ait vere homo hic Filius Dei erat* (Mk, 15, 39). Zanimljiva su i dva stiha koja su izostala u jednom od prijepisa u 16. epigramu: naime, u njima se spominje srce kao mjesto Isusova ranjavanja, pa se može govoriti o štovanju kulta Srca Isusova u okviru pascijske tematike.⁶

Franjo Ksaverski i njegov misionarski rad tema je sljedeća dva epigrama. Isusovac koji je djelovao kao papinski legat u Indiji i Japanu u 16. stoljeću u desetom je epigramu opisan kao požrtvovni misionar koji je učinio gotovo nemoguć pothvat i preveo na kršćansku vjeru Indiju, a u jedanaestom je epigramu opisana zgoda iz njegovog života koja je dokazivala njegove čudotvorne moći (od čega se on, doduše, uvijek branio): riječ je o događaju s morskim rakom koji je vratio Franji izgubljeno raspelo. Budući da je Franjo Ksaverski nezaobilazan (uz Ignacija Loyolu) kad je riječ o isusovačkom redu, nije potrebno posebno naglašavati zbog čega je on glavni lik dvaju Boškovićevih epigrama.

Dvanaesti i trinaesti epigram posvećeni su svetom Aleksiju, koji se, prema legendi, prve bračne noći iskrao iz bračne ložnice i pobjegao u grad Edesu u Siriji: tamo je neprepoznat živio 17 godina, a zatim se, pošto je otkriven, vratio u Rim te živio pod roditeljskim stubištem, također neprepoznat, idućih sedamnaest godina, a potom je i umro. Prerađena starokršćanska priča o sv. Aleksiju jedna je od najpopularnijih legendi srednjega vijeka, kasnije najrazličitije obrađivana, a popularnost duguje tome što je prikazivala čovjeka koji je bio nedostižan primjer asketskog života (ipak, treba spomenuti da je u najnovije doba, 1969. godine, izbrisan iz liturgije zbog "fabuloznosti" svojeg života).⁷ Zbog toga je on postao i zaštitnikom putnika i siromašnih, a Baro Bošković ga je, vjerojatno, kao vrstan pedagog, uvrstio među svoje epigrame iz didaktičnih razloga, kao poticaj mladim ljudima da se ugledaju u Aleksijevu čistoću i vrlinu.

Epigrami 22., 23., 25., 26. i 27. mogli bi se ubrojiti među skoptičke, rugalačke epigrame, napisane pod direktnim utjecajem Marcijala, čiji je opus Baro Bošković nedvojbeno dobro poznao. Dvadeset drugi epigram upućen je nekom Cecilijanu koji pokušava urediti kosu, ali mu to ne polazi za rukom jer nema lijepu kosu, a kako se saznaje iz posljednjeg stiha, i sam je vrlo ružan. Tražeći usporedbe s Marcijalom, uočava se da je i struktura epigrama slična marcijalovskoj: imenovan je adresat (čak je i ime "marcijalovsko" - Cecilijan se javlja i kod Mar-

³ Cf. Chevalier, J. - Gheerbrant, A., *Rječnik simbola*, s. v. Majka, str. 378-380., Nakladni zavod MH, Zagreb, 1987.

⁴ Cf. Stojan, Slavica, *Anica Bošković*, Zavod za povijesne znanosti HAZU, Dubrovnik, 1999. str. 52. sqq.

⁵ Cf. Belić, Miljenko, "Teološki motivi u Kunićevom epigramskom ciklusu Sacra", *Anali*, sv. XXXIV., Dubrovnik, 1996., str. 135-142.

⁶ Cf. Stojan, Slavica, o. c., str. 119. sqq.

⁷ O preradama legende u našoj književnosti cf. Morović, Hrvoje, "Legenda o Aleksiju u starijoj hrvatskoj književnosti", *Grada za povijest književnosti hrvatske*, knj. XXIX., Zagreb, 1968., str. 433-479.

cijala - u vokativu čak 22 puta), opisana je situacija u kojoj se imenovani adresat nalazi i, na kraju, on je u poenti ismijan tako da mu je dan podrugljiv savjet.⁸ Na isti je način strukturiran i sljedeći (dvadeset i treći) epigram: umjesto tjelesne mane - ružnoće - ismijan je jedan porok, pijanstvo. U dvadeset i sedmom epigramu izrugan je Zoil (i to se ime pojavljuje kod Marcijala, ali i kod Ovidija) i ponovo jedna urođena ljudska karakteristika - ružan glas. Dvadeset peti i dvadeset šesti epigram uzimaju za motiv glasovitog rimskog cara Kaligulu, koji je postavio svog konja za konzula.

Proučavajući utjecaj antičkih i klasičnih autora na epigrame Bara Boškovića, heksameterske i pentameterske klauzule preuzete iz tradicije nalazimo u 53 stiha (10,35 %) od ukupno 512 stihova.⁹ Osim toga, o Boškovićevu veoma dobrom poznavanju korpusa klasičnih tekstova svjedoči i činjenica da se klauzule nekih autora ponavljaju i više puta: na čak 80 mjesta možemo pronaći utjecaje Ovidija, na 19 mjesta utjecaje Vergilija i Stacija, 16 puta "citira" se Marcijal, 11 puta Venancije Fortunat i Silije Italik, 9 puta Propercije, po 8 puta Tibul, Lukan i *Latinska antologija*, 7 puta Paulin iz Nole i Korip, 6 puta Avit i Valerije Flak, a 5 puta Kalpurnije, Drakoncije, Eugenije iz Toleda i Klaudijan. Baro Bošković upotrebljava klauzule još tridesetak autora, ali njihova je učestalost manja. O izvrsnom poznavanju Ovidijeva opusa, osim velike učestalosti, svjedoči i činjenica da su u Boškovićevim epigramima zastupljena glasovita Ovidijeva djela (*Heroides* 18; *Fasti* i *Metamorphoses* 13; *Tristia* 10; *Amores* 8; *Ars amatoria* 6 i *Epistulae ex Ponto* 5 puta), a zanimljivo je da su zastupljena i sva ostala Ovidijeva sačuvana djela. Uz već spomenute klauzule Baro Bošković preuzima od Ovidija i čitave sintagme ili dijelove stihova. (cf. B. B. 19, 8 *Divini locus hic vulnus amoris habet* i Ov. *Heroides* 7,190 *Ille locus saevi vulnus amoris habet*; B.B. 20, 6 *Paestanas inter se putat esse rosas* i Ov. *Ep. ex Pont.* 2,4,28 *Calthaque Paestanas vincet odore rosas* B.B. 14, 1 *Perfodis heu! rigido pendentia pectora ferro* i Ov. *Remedia amoris* 19 *Cur aliquis rigido fodit sua pectora ferro?*).

Na drugom mjestu po učestalosti nalaze se Vergilije (najzastupljeniji stihovima iz "Eneide", ali i sintagmama preuzetima i iz drugih djela), te autor iz 1. st. po Kr. Publije Papinije Stacije (njegov ep "Tebaida" očito je dobro poznat Boškoviću, a iskoristio je i dijelove iz njegovih prigodnih pjesama *Silvae* i nedovršenog epa "Ahileida"). Iz Vergilijevih "Georgika" Baro Bošković preuzima jedan gotovo cijeli stih (cf. *Georg.* 3, 328 *Et cantu querulae rumpent arbusta cicadae* i B. B. 27, 5 *Dulcius aestivae rumpunt arbusta cicadae*), zatim preuzima sintagmu koja se pojavljuje jedino kod Vergilija: *malesuada fames* (*Aen.* 6, 276; B. B. 17, 1), a u 16. epigramu u opisu Krista koji visi razapet na križu odabir riječi jednak je Vergilijevu opisu Hektora kojeg Ahilej vuče mrtvog oko zidina (cf. *Aen.* 2, 277 *Squalentem barbam et concretos sanguine crinis*; B. B. 16, 3-4 *Aurati squallent per saucia tempora crines, Horriddaque effuso sanguine barba riget*).

Marcijalov utjecaj na skoptičke epigrame Bara Boškovića već je naznačen u opisu tema i motiva, odnosno sličnosti strukturiranja epigrama kod obaju autora, a treba naglasiti da se Bošković, u rugalačkim epigramima, često koristi i Marcijalovim leksikom. Ismijavanje ćelavosti ili ružne kose čest je motiv kod Marcijala, a kao primjer bit će naveden stih koji je i tematikom i odabirom riječi najbliži epigramu 22. (cf. Marcijal: 2, 66, 5 *Desine iam, Lalage, tristes ornare capillos...*).¹⁰

⁸ Cf. Bricko, Marina: Uvodna studija, in: *Marcijal, Marko Valerije: Epigrami*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.

⁹ Cf. P. Mastandrea, *De fine versus. Repertorio di clausole ricorrenti nella poesia dattilica latina*. Sv. 1-2., Hildesheim - Zürich - New York, 1993.

¹⁰ Općenito o utjecaju Marcijala na autore tog razdoblja cf. Bricko, Marina, "Kunićev skoptički epigram", *Anali*, sv. XXXIV., HAZU, Dubrovnik, 1996., str. 121-134.

Kao profesor retorike Bošković je bio i vrsni poznavatelj figura i tropa, te je, dakako, i epigrame stvarao prema uzusima svojeg doba, koristeći obilato pjesničke ukrase. Dakako, ovdje će biti navedeno tek nekoliko karakterističnih primjera.¹¹

Na prvi pogled među najuočljivijim morfološkim figurama u epigramima jesu figure ponavljanja: najčešća je anafora, ponavljanje na početku dvaju dijelova iskaza (cf. B. B. 3, 3 *genus omne hominum... genus omne ferarum*; 3, 4 *perstrepat aura levis ... perstrepat unda maris*; 13, 1 *Flet natum... flet sponsa*; 13, 2 *nec caret... nec caret*; 17, 8 *jam bene munificas... jam timet illa manus*; 20, 3 i 20, 5 *Fallor? an*; 24, 5 i 24, 6 *nunc...nunc* 24, 7 i 24, 8 *si placet... si placet*; 27, 3 i 5 *dulcius...dulcius*); često se pojavljuje i prosapodoza ili kiklos, odnosno ponavljanje istog dijela na početku i na kraju iskaza (cf. B. B. 4, 1-2 *Posphore cede Polo, melior jam Stella serenos / Exeruit vultus, posphore cede polo*: ovdje svakako treba spomenuti i Marcijala, koji jedan svoj epigram započinje vrlo slično, a upotrebljava i istu figuru (cf. Mart. Ep. 8, 21, 1-2, *Phosphore, redde diem: quid gaudia nostra moraris? / Caesare venturo, Phosphore, redde diem*. B. B. 9, 1-2 *Pande fores Superi Domus optatissima Coeli, / Jam longo clausas tempore pande fores*; B. B. 11, 1-2 *Terge genas, miseris quid sydera questibus urges, / Humentes lacrymis, Xaveri, terge genas*; ti stihovi podsjećaju na Tibula El. 1, 9, 38 *Tergebam umentes credulus usque genas*). Prosapodoza se uvijek javlja u prva dva stiha i očito služi za pojačavanje početnog dojma i izazivanje pažnje. Epifora ili antistrofa ponavljanje je istog elementa na završetku iskaza (cf. B. B. 23, 2,4,6 .. *tu tamen usque sitis*). Simploka predstavlja kombinaciju anafore i epifore i pojavljuje se dvaput (cf. B. B. 16, 8 *Hoc mage pulcher eris, quo mage turpis eris*). *Figura etymologica*, kao podvrsta paronomazije, javlja se u trećem epigramu (3, 5 *celsi coeli*), a najočitija je u sedmom epigramu (7, 5 *mordentem dente*).

Od fonoloških figura najčešća je aliteracija, a bit će naveden primjer iz osmog epigrama (8, 8 *lustrandos sacris supposuisse sinus*), u kojem se "s" ponavlja deset puta, ili primjer iz dvadeset i četvrtog epigrama (24, 2 *discimus et culto cum Cicerone loqui*), u kojem se izmjenjuju glasovi "c" i "k".

Česte su i pragmatičke figure koje ovise o nekom izvanjezičnom kontekstu: najuočljivija je, dakako, upotreba simbola preuzetih iz kršćanske tradicije - nebo kao simbolički prikaz Boga, sunce kao prikaz Isusa Krista ...

Bošković se služi i sinonimima, a kao zanimljivost bit će spomenuta proširena upotreba tropa sinonimije u kojem se iz jednog semantičkog polja izvlače različiti elementi i upotrebljavaju se djelomično kao pravi sinonimi, a djelomično kao riječi s određenim pomakom u značenju. U dvadeset prvom epigramu koristi se čak sedam naziva za različite vrste tekućine: *aqua, mare, unda, liquor, flumen, fluctus i aequor*, a može se spomenuti i glagol *fluo*, 3. Kao opoziciju tim terminima Bošković upotrebljava i neke sinonime vezane za tlo: *terra, marmor, rupis* (dvaput) i *pes*.

Malen broj sačuvanih Boškovićevih epigrama omogućio je, s jedne strane, detaljnu analizu stihova, ali je, s druge strane, baš ta ograničenost opusa bila prepreka stvaranju nekih čvršćih zaključaka o njegovu epigramatskom stvaralaštvu: ipak, moglo bi se zaključiti da je Baro Bošković, ako ga stavimo u odnos prema antici, bio vrstan poznavatelj antičkih autora i izvrstan retoričar i, premda nije izlazio iz okvira razdoblja u kojem je stvarao, proučavanje njegova epigramatskog, ali i cjelokupna opusa, osvjetljava još jedan segment naše kulturne baštine.

¹¹ Klasifikacija tropa i figura provedena je na osnovi: Škiljan, Dubravko, "Antičke figure i tropi i suvremena lingvistika (I)", *Latina & Graeca 26*, Zagreb, 1985., str. 17-41.

Baro Bošković's Epigrams

Baro Bošković, 18th century poet, Jesuit and professor from Dubrovnik also wrote epigrams. This poetical form was taken from the antiquity and was very popular in Europe. A total of 28 previously unpublished epigrams can be found in three different anthologies and three different copies. These epigrams can be technically analysed (description of various anthologies and copies, their formal technical characteristics and length). Bošković's epigrams mostly deal with various religious themes taken from the Bible. Other epigrams are influenced by Martial who invented this type of poetry. Bošković was also influenced by other classic poets and sometimes he used their motives and even whole lines. Bošković, as a professor of rhetoric, was well versed in this discipline and he also used it in his epigrams. We only have a small number of Bošković epigrams. This enables us to analyse them comprehensively. At the same time this prevents us from making any general conclusions about this part of his poetic work. Still, it can be concluded that Bošković's epigrams do not represent a poetical peculiarity in the period when they were written.